

Милета Аћимовић Ивков

ИСТОРИЈА, ЖИВОТ И СУДБИНСКА ПРИЧА

Енес Халиловић, *Људи без њробова*
Лагуна, Београд 2020.

Када дочита овај узбудљив, динамичан и потресан роман, читалац се може присетити његовог почетка у коме се, у виду поетичког знања, казује о важности и неизбежности прошлости – јер се тај исказ-теза иставља и у његовој завршници: „човјек, која год врата отворио, куд год кренуо, па макар био закован и за столицу, неминовно набаса на прошлост”.

Таквим самосвесним пишчевим гестом уоквиравања романескне приповести може да буде подстакнуто читалачко запажање о кружној композицији и веома сложеној структури и развијеном садржају романа, у чије се тематско средиште поставља и грана архетипска прича о оцу, злу и злочинству, одрастању и развоју, љубави, жртви и крајњем смислу. Све се то драматично зачиње „у свијету крвних освета и превеликог поноса”. У свету чије је средиште новопазарски крај, који се у роману ситуира кроз одабране рубне просторно-географске слике, традицијски обичајни поредак и његов неумољиви етос, потом и кроз измештеност и социјалну маргинализованост јунака који, куд год ишли и шта год чинили, бивају обележени родним фатумским жигом и распињани снажним и интензивним унутарњим психо-емотивним поривима и страстима. Тиме се сржно опредељују да буду губитници, патници и страдалници.

Нуклеус кругова прича и причања испреда се из догађајног језгра судбине приповедачевог оца, Нумана Нумића, чије име (етимолошки) указује на крвништво. Реч је: „о сиромашном, младом човјеку који није могао да поднесе губитак цуре коју засигурно никада није обљубио, али

је имао њену ријеч – пристанак”. А када, андрићевски казано, реч једном падне, она постаје угаони камен судбине и приче. Снагом ауторитета и отпора девојчиног оца, он је није добио, па је прегао да се убилачки свети. Приређујући, опет по датој речи: позиву и обећању породичном изабранику за зета крваву свадбу („*Ово је моја свадба!*“), он у наручје смрти шаље девојчиног оца, изабраника и њу саму у трудноћи затечену. Отуда се, из угла и пера његовог наследника Семира Нумића, прича о њему зачиње као својеврсна истрага/потрага: „Мој живот беше распитивање о њему” и „сабирање детаља”, као израз на-стојања да се дође у посед истине о преломном догађају породичне и личне историје.

Слично Селимовићевом роману *Дервиш и смрт*, на чијем се почетку вели да је „писање немилосрдно исљеђење, шејтански посао”, овде је истраживање покренуто приповедачевом „потребом да пишем о оцу и себи”. А потом да, по усвојеном савету, „подијели причу са знацима и незнацима”. Тако се то нужно истраживање, по аналогији са логиком саздавања образовног романа, претвара у развијену причу о пореклу и самоспознаји. О снази памћења и умећу писања. О историји и судбини. Књижевности и стварности. О приповедању и знању.

Да би таква прича могла да буде испричана, било је потребно да се она мотивисано постави на подлогу у којој је садржан старовремски комплекс који је дефинисао локално-традиционалну културу конзервативних и крутих моралних погодби којом су јунаци захваћени, али и да, пишчевим умећем, њене круте одредбе, кроз драматична искушења, буду животно провераване, потврђиване и одбациване. Отуда се у свету романа јављају различити мотиви – од оних који су потврђени у искуству живота (ова прича има стварносну заснованост), до оних који су у домену обичајних сујеверица, па и оних сасвим фантастичких. Као и оних који настајују књижевност, поезију. А како се време приповедања једним делом разликује од времена дешавања, казивања младог наратора постаљеног између прошлости и садашњости попримају различите видове и типове књижевног говора: од казивања у првом лицу, често у виду извештаја, до различитих форми пренесеног и стилизованог туђег говора: пословица, анегдота и сведочења.

Укратко, на много планова организовања романескне структуре запажа се динамизам оличен кроз различите подударности, напоредности и контрасте, паралелизме и понављања (поготово карактера и судбина јунака), до сажимања наративних рукаваца и, у завршници, сабирања, свођења и разјашњења њихових драматичних егзистенцијалних и идентитетских чворишта. Све до (антички) трагичког финала откривања биолошког оца, препознавања брата близанца и самопотврде наратора као писца. Спајања раздвојених делова у целину (јаје као њен симбол) и спознаје о немогућности решења судбинске и

математичке загонетке којом је, у виду „Голдбахове хипотезе”, роман поднасловом фигуративно означен.

Спајање и раздвајање, привлачење и одбијање, а увек прожети невољом, трагиком и духовно-емотивним откровењима, у структури романа су постављени као организациона начела – обликотворни принципи који успостављају догађајни динамизам и наративни контраст. И сама композиција романа је дата као прича о два града у којима протиче јунаково одрастање и заснивање. У првом трагиком натопљеном делу средиште је Нови Пазар, док се други део његовог живота, испуњен хуманијим садржајима, збива у Деспотовцу. А на оквиру се јавља завичајни „Дом за лица са посебним потребама”, као исходишна и стајна егзистенцијална тачка из које јунак-наратор испреда причу и у којој се, кроз одсудност спознаје, сустичу неке њене кључне судбинске нити.

Основну тачку његовог живота представљају нејасно порекло и трагичко породично наслеђе. Одметнути отац, за којим је потрага трајала 47 дана, о чему је седамдесетих година прошлог века „сва Југославија причала”, оставио је трајни печат на нараторов живот и судбину јер је наставио свој крвави низ одузевши, у отпору и скривању, живот неколицини полицајаца и јатака. Уживајући, све време као „истинољубиви одмешник”, скривене симпатије народа, поставши тако њихов митски јунак и правични осветник.

Тим се убиствима, као неуклоњиви белег породичног наслеђа, нараторовој судбини додају и она која су учинили тетка Бадема и сумашевши стриц Златан, као додатни тег на трагичну околност да му је мајка на порођају умрла и да је он у говору муцао. Живећи са таквом стигмом у крајњој оскудици и непрестаном довијању, а са отвореним очима и чулима, он се посветио спорту, „ћутању и читању”. У њима је имао успеха, посебно у спорту, али су ускост средине, завист и злоба, учинили да из свега што му је значило буде окрутно истиснут и да, најпосле, као средњошколац, оставши потпуно сам, остави девојку Мирелу (и она носи жиг порекла), родни град и пређе да живи код тетке у Деспотовац.

Тај се прелазак десио у оном периоду његовог живота у којем је себе увелико почео да доживљава као особу обречену књижевности – читању и писању. Таквом самосвесном осећању у Деспотовцу му у сусрет излази чудновати Јан (такође са теретом порекла), који, као математички геније склон литератури и посебно поезији, постаје његов пријатељ, учитељ и духовни путовођа.

У том граду са књигама, пријатељем и у наручју нове девојке, приповедач доживљава најлепше дане и часове. Кроз њих, уз резонерске савете пријатеља (он је први у животу који му је „поверовао”) који настоји да реши Голдбахову хипотезу, он доживљава наврхуњење духовног самора-

ста, али и ново трагичко финале. Јан постаје убица и окончава у затвору, а он бива сведок дејства затамњених страсти својих старатеља те, опет, остаје сам и неминовно се враћа у завичај, у Лукаре. На суђено место.

Будући да је пре одласка и сам постао нехотични убица свог стварног оца, у једној фантастички грађеној епизоди (по начелу паралелизма), он спортским копљем из живота изводи и Мирелину мајку Мисирку – магијским радњама и сваковрсним манифестацијама зла посвећену жену. Тако се у убрзаном финалу романа, у коме се, зачудо, све животне приче, мотиви и ликови, сустичу и разјашњавају, докочава завичајни и младалачки круг његовог живота, у коме он, неминовно, трагом предака запада у злочин, а радом воље постаје писац. На бројне супротности и парадоксе, што је со живота ове прозе, ово судбинско и идентитетско двојство долази као завршни печат знатне симболичке и значењске вредности и снаге.

У веома пажљиво изграђиваном роману, у готово свим важним слојевима, у његовој садржински разноврсној структури и веома упечатљивом (предметном) књижевном свету, маркантношћу и уверљивошћу издвајају се поједини јунаци. Од убице Нумана, „који је многе убио”, до две тетке, од којих је тетка Бадема, „добротица” и на језику „посечита”, склона причи и причању, најфабулозније обликована, потом до: комшија, девојака, суграђана и познаника и, сасвим посебног, пријатеља Јана. (Чини се да су негативни јунаци уверљивије изграђени од позитивних.)

Читава галерија занимљивих, карактеристичних и типизираних ликова настањује овај роман. Њихово поступање различито је и углавном уверљиво мотивисано. Неки су мотивисани карактерно-психолошки, понеки језички различитим колоратурним изразима, синтагмама и говорним клишеима које активирају, а готово сви нижим социјалним и културним статусом регије у којој су затечени. И то је леп и значајан акценат у нашој књижевности. Мада је покоја Халиловићева реченица каткада синтаксички напрегнута и лексички засута различитим архаизмима, локализмима и нестандартним изразима, па се чини да у њој пресеже локални декор, роман је лексички карактеристичан, рустичан чак, сликовит и асоцијативно богат, али је и њега потребно дубље захватити системом уметничке мотивације. Није увек довољни из угла приповедача рећи: „таксират”, „џиднуо”, „сихирбизица”, или „диктатор”, кад, подразумевајуће, слика завршну деценију минулог века, и напомињати низ имена значајних писаца и њихових дела, па наставити причање. Али, такве (евентуалне) недорађености, омашке и језичко-стилска усијања и исклизнућа надилазе спретно изведени пословични искази („Јер самоћа је ветар нашим једрима, а не народ”; „догађаји су њиве парадокса”), и нарочито ефектни сликовити пое-

тизми, какав је онај у коме се каже да је нараторова девојка Мирела имала „груди са укусом купине”.

Таква стилски изразита места указују на поетски нерв писца, његов ванредни језички слух и, повремено, рафиновано стилско умеће. Као што и подстицајно активира неке од елемената његовог књижевног света представљеног у приповедној књизи *Поштомци одбијених просаца* и романима: *Еј о води* и *Ако дуго њедаш у њонор*. Заправо, Халиловићеве књижевно-уметнички најуспелије обликоване прозне странице дубоко су укорене у његов новопазарски и шири старовлашки крај, етос, обичајно-традицијско наслеђе и језик. У фолклорно-митолошку сферу. Нови роман то ванредно и уверљиво потврђује. Он је његово до сада најзахтевније и најуспелије изграђено књижевно-уметничко дело. По њему ће се памтити и одмеравати његов свеукупни стваралачки учинак. После Ђамила Сијарића, он је најизразитији прозни писац те регије и тог, исламском обичајно-верском традицијом ванредно прожетог, издвојеног живописног света и модела културе.

Енес Халиловић је, у жанровски одређеније профилисаном роману о развоју лика *Људи без њробова*, успео да засебном и специфичном тематско-мотивском делокругу саобрази језичко-изражајни комплекс; да различите теме, поступке и наративне рукавце складно и функционално оживотвори и сједини у ванредно узбудљивој причи. Потом да у њу улије и разнородне метанаративне сегменте, какви су: цитати, коментари, поређења, алузије, реминисценције и друге међутекстовне референце. Једноставно речено, да ширину тематског захвата животно и уверљиво сажме у јединство патничке историјско-егзистенцијалне визије у чијем је средишту вечита загонетка човекове судбине; да то учини толико умешно и убедљиво да читалац пожели да се тој привлачној причи знатне животне снаге, са увећаном концентрисаном пажњом и емотивним трепетом, изнова посвети. Задовољно врати.

То је за добар роман увек била највећа препорука.